

"АНТІГОНА" БЕРТОЛЬТА БРЕХТА ЯК ТВОРЧА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ДРАМИ СОФОКЛА

Статтю присвячено проблемі творчої інтерпретації Бертольтом Брехтом драми Софокла "Антигона".

Крізь призму античного сюжету автор розкриває політичне життя Німеччини 1945 року. Основна увага звертається на компаративний аналіз "Антигони" Софокла та брехтівської обробки. Виявлено, що в інтерпретації Брехта античної "Антигони" причиною порушення головною героїнею закону стають не стільки родинні почуття (як ми це спостерігаємо у Софокла), скільки політичні переконання: це війна не за країну, а заради вдоволення власних амбіцій однієї людини.

У ХХ столітті до античних сюжетів зверталися досить часто. Трагедію Софокла "Антигона" брали за основу своїх п'єс П. Карваш (1961), Ж. Ануй (1942), Л. Пипков написав оперу "Антигона-43", Р. Вольфхарт зняв фільм "Берлінська Антигона", загалом у 40-70-ті роки з'являється близько десятка драм, опер, кіно- та телеспостановок, які актуалізували в контексті сучасності давньогрецький образ героїні.

Не залишив поза своєю увагою образ Антигони і німецький драматург Бертольт Брехт, взявши за основу своєї обробки переклад німецького романтика Ф. Гельдерліна.

Дослідники творчості Брехта основну увагу приділяють його концепції "епічного театру". Так, зокрема у своїх працях О. С. Чирков, І. М. Фрадкін, В. Н. Ярхо обробку "Антигони" розглядають з позицій теоретичних засад епічної драми.

Бертольт Брехт намагається не відступати від сюжету античного автора, котрий продовжив міфологічне сказання про війну двох братів Етеокла та Полініка за владу у Фівах. У двобої вони загинули від рук один одного, а влада знову перейшла до Креонта – рідного дядька загиблих. Ставши царем, Креонт оголошує Полініка зрадником і забороняє ховати його тіло. Проте сестра вбитого юнака Антигона не може з цим змиритися і вночі, коли стражі позасинали, робить над тілом брата поховальний обряд. За однією із версій розлучений Креонт замурує її в печері, де дівчина й помирає від голоду. Таку коротку довідку дає нам антична міфологія [1: 136-137].

Проте у Брехта головний конфлікт набуває дещо інших фарб. Про це вже на початку свідчить передмова до п'єси "Антигона", яка одразу налаштовує на сприймання античного сюжету як аналогію подій другої світової війни. Брехт стверджував, що в традиційному театрі життя видиме, але незрозуміле. У своєму театрі для роз'яснення життя він використовує додаткові можливості сценічного часу, так з'являється авторський час, за допомогою якого дається оцінка подій. Автор на початку твору вводить читача у розпал останнього року війни: "Берлін, апрель 1945 года, рассвет" [2: 117]. Дві сестри повернулися з бомбосховища додому, помітивши в шафі мундир, зрозуміли, що їхній брат став дезертиром. Проте радість від того, що хлопець зумів зберегти собі життя, була недовгою, згодом, перечекавши крики та шум за дверима, дівчата побачили брата, повішеного есесівцями на гаку. Сестри змушені зробити нелегкий вибір: врятувати брата чи не ризикувати життям. Перед такою ж дилемою на початку п'єси стоять Антигона та Ісмена. Далі перед читачем розкриваються події війни Давньої Греції. Ці два пласти часу взаємопов'язані у п'єсі Брехта.

Своєю передмовою, котра являє собою своєрідний "ефект відчуження", Брехт ніби дає початкову установку і одночасно кут зору на наступну дію. Він допомагає глядачу побачити актуальний бік морального конфлікту, зображеного у безсмертній трагедії Софокла, побачити в подіях, що відбуваються в давньому місті Фіви, зв'язок із сучасними німецькими проблемами [3].

На перших сторінках трагедії Софокл захоплено змальовує визвольну війну Фів проти аргосців, використовуючи високі епітети та порівняння:

Он на нашу страну для раздора пошел,

Приведен Полиником, и, словно орел,

Он с пронзительным криком над ней пролетел,

Белоснежными скрытый крылами... [4: 151].

Натомість у Брехта війна пронизує весь твір від початку до кінця, вона має загарбницький характер. Це війна, яку з соромом будуть згадувати нащадки багатьох поколінь, засуджуючи своїх предків. З метою захопити залізородні родовища, Креонт веде військо до Аргоса. Під час бою Полінік побачив під копитами коня тіло мертвого брата, і, жажнувшись, він тікає назад до Фів. Йому вже байдуже до війни, до батьківщини, до Креонтових стратегій, в його житті сталася чи не найбільша трагедія – на очах убили брата. Проте цар розцінює цей вчинок, як дезертирство і власною рукою вбиває зрадника. Нарешті перемога усміхнулась Фівам. Володар країни на radoщах велить усім святкувати і водночас розуміє, що не всі погоджувалися на війну, не усім до вподоби перемога, здобута на крові чоловіків та безутішному горі матерів, дружин, сестер і дітей миролюбних аргосців, впевнений, що знайдуться ті, хто буде

підраховувати не трофеї, а людські втрати. Поряд з війною на чужій землі розпочинається внутрішня війна проти своїх громадян, Креонту потрібно очистити місто від незадоволених:

А казни мне, увы, сейчас нужны.

Очистить нужно город... [2: 122].

Першими, хто наважився засуджувати дії царя та розкрити справжню сутність війни, були Антігона, Гемон та сліпий віщун Тіресій.

Антична Антігона й Антігона післявоєнного періоду мають чимало спільних рис: незламність духу, рішучий характер, для обох родинні цінності мають більшу вагу, ніж державні, героїням властивий підлітковий максималізм, який не прощає вагань сестри Ісмени, сприймаючи їх як зраду роду, обидві вони почувають себе чужими серед своїх. Проте Антігона Софокла оплакує свою долю, виправдовується перед народом та вкотре запитує у Креонта та богів, у чому вона винна:

Живая ухожу в обитель мертвых.

Какой богов закон я преступила?

Зачем – несчастной – обращать мне взоры

К богам, их звать на помощь, если я

Безбожной названа за благочестье? [4: 181].

У Антігони Брехта нарікання на долю відсутні, вона не сприймає жалю від народу, з почуттям власної гідності відповідає старцям:

Не говорите мне о судьбе.

Это я знаю. Говорите о том,

Кто меня ни за что убивает; с ним

Связана и судьба! [2: 144].

Дівчина радить підтримати її, водночас цим підтримавши самих себе.

Я же советую вам помочь мне в моем злополучье

И тем самым себе. Ведь кто ищет власти,

Пьет соленую воду, остановиться

Он не может... [2:130].

Пророкує усім, кому страх скував вуста, таку ж участь, яка спіткала її: "Вчера мой брат был, сегодня я...", а завтра буде інший, хтось із них:

...Не думайте,

Что вас пощадят, несчастные.

Другие тела, рассеченные на куски.

В великом множестве лягут рядом

С непогребенным...[2: 144].

Античній Антігоні глядач співчуває і водночас розуміє, що дівчина приречена на смерть. Слова брехтівської Антігони апелюють не стільки до почуттів, скільки до розуму. Автор ніби змушує глядача поставити запитання: "А що змінилося б, якби місто стало на захист дівчини?" Характерною рисою епічного театру Бертольта Брехта є те, що він показує життя в широкій історичній перспективі, допомагає глядачеві зрозуміти мінливий світ і самому змінюватись.

Повністю підтримує Антігону Тіресій. На відміну від античного твору у п'єсі Брехта досить зухвало поводить себе Креонт зі сліпим віщунном, зневажливо називаючи його "спесивый глупец", "старый брюзга", глузує з його пророцтв:

...видишь

То, чего нет, а столпов,

Что кругом вознеслись победительно, –

Их ты не видишь.

... Праздников ты не любишь. Сразу

Всякие ужасы нам пророчишь [2: 145-146].

Пророцтва Тіресія у Брехта ґрунтуються виключно на логіці та аналізі подій, для цього йому не обов'язково користуватися даром віщунства, варто лише поглянути назад і пов'язати минуле з сучасним. За допомогою простих запитань та лаконічних висновків старець з'ясовує, що війну ще не завершено:

Вижу, правда,

Лишь то, что и младенцу видно: что железа мало

В столпах победных, стало быть, на копья

Оно идет еще? Шьют кожухи для войска,

И значит, к осени войны не кончат?

Впрок рыбу вялят – значит, ждут зимы? [2: 147-148].

Про майбутнє Тіресій залишає царю тільки здогадуватися:

Вот и взглянул назад я. Содрогнитесь,

Вперед взглянув [2: 148].

У дискусії Тіресія з Креонтом найяскравіше виразилося прагнення Бертольта Брехта змусити глядача займати критичну позицію. Недомовленості віщуна, відкритий фінал сцени спонукають здогадуватися, а точніше робити логічні висновки про те, що буде далі.

Слова пророка не вплинули на Креонта, проте вони змусили замислитися старців. З цього моменту в інтерпретації Бертольта Брехта хор старців стає вже не просто нейтральним спостерігачем. Провокативні запитання та поради стають продовженням слів Тіресія: "Призови их домой, несчастный, пока не погибли!". Якщо у Софокла хор допомагає переконати Креонта, то у німецького драматурга герой залишається непохитним. Цар і далі продовжує думати над захопленням Аргоса і ніщо не може завадити його планам, навіть якщо доведеться вести війну зі своїми співвітчизниками, котрі завжди підтримували його:

Старцы

Нашими нас пугаешь, несчастный? Неужто погонишь
Наших на нас?

Креонт

Я об этом

Посоветуюсь с сыном своим, Мегареем [2: 152].

І Софокл, і Бертольт Брехт з самого початку зображують Креонта впевненим у своїй непогрішності, правильності, він не поступається своїми принципами. Проте Креонт у Софокла – людина зі своїми слабкостями, якій властиво помилятися і яка врешті-решт, пройшовши крізь усі нещастя, зізнається у своїй неправоті, схиляється перед богами. Креонт Брехта змінює своє рішення з корисливих міркувань, герой згоден випустити Антигону з печери, сподіваючись цим задобрити свого молодшого сина, який мав повести військо на захист Фів проти розгніваних аргосців.

Креонт хоче створити ідеальну наддержаву, у якій не повинно бути таких "недоліків", як Полінік, Антигона, Гемон, Тіресій, котрі є втіленням людяності, справедливості, живого гострого аналітичного розуму.

Креонт

Дальше носа не видишь. Божественный строй государства
Недоступен глазам твоим.

Антигона

Может быть, он и божествен, однако, по мне, бы он лучше
Человеческим был, Креонт, сын Менекея [2: 132].

"Божественний" лад держави Креонта нагадує тоталітарні ідейні задуми, які акцентують увагу не на відображенні реальності, а на популяризації штучно створеної картини світу. Повідомляють не так про сучасне, як про майбутнє, про те, що необхідно побудувати і в що потрібно свято вірити. Конструюючи образ майбутнього світлого життя, ідеологи тоталітаризму діють по принципу "спрошення" реальності, тобто схематизації живих соціальних та політичних зв'язків та пристосування дійсності до вже створених цілей та образів [5].

Новій державі не потрібні особистості з власними поглядами, що суперечать владі; хто наважиться цінувати життя людське дорожче, ніж Батьківщину, той – "ніщо":

Кому дороже жизнь, чем город отчий,
Тот для меня не значит ничего [2: 122].

Це стосується і сина Креонта. Брехт додає в сюжет другорядного персонажа Мегарея – старшого брата Гемона. Мегарей особливої ролі в п'єсі не грає, проте образ його слугує для підкреслення цинізму та жорстокості Креонта. Цар замислюється про долю Гемона лише тоді, коли дізнається про поразку і смерть у війні старшого сина. Креонту, насамперед, потрібен полководець, який керуватиме військом і це пояснює його розчарування самогубством молодшої дитини:

Глядите, вот его одежда. Я-то думал,
Что за мечом иду. Ах слишком рано
Дитя мое погибло. Еще одно сражение –
И Аргосу конец бы!... [2: 156].

Осліплений бажанням збагатити Фіви залізною рудою та іншими здобутками, цар не помічає, що країна змінилася, у ній стало небезпечно для простих громадян, вони стурбовані своїм майбутнім:

Гемон

Знай: город наш уже среди войны
С ума сходил от страха перед тем,
Что принесет с собою мир зловещий [2: 138].

Народ виснажений боротьбою, люди не почувають себе захищеними. Це простежується у розмові сторожа з Креонтом. Страж – у Софокла, хоч і має невисоке звання, проте зберігає власну гідність у розмові з Креонтом, не боїться відверто критикувати нерозумні вчинки царя:

Страж

Увы! Как плохо, коль судья неправо судит [4: 158].

У Брехта бачимо переляканого сторожа, котрий стрімголов мчить повідомити недобру новину. І коли Креонт звинувачує його в корисливості та продажності, охоронець сам починає сумніватися у своїй порядності, ладен вивернути свій гаманець: а раптом він не пустий:

Боюсь я обвиненный в лихоимстве,
Хоть и его из царских уст услышать
Не приведи судьба, и лучше дважды
Кошель свой вывернуть: а вдруг не пуст, –
Чем рассердить Креонта прекословьем [2: 124].

В інтерпретації Брехта античної "Антигони" причиною порушення головною героїнею закону стають не стільки родинні почуття (як ми це спостерігаємо у Софокла), скільки політичні переконання: це війна не за країну, а заради вдоволення власних амбіцій однієї людини. Війна, яка врешті-решт має закінчитися поразкою. Автор досить вдало за допомогою давньогрецького сюжету відтворив тоталітарний режим сучасної йому Німеччини. Постійний контроль над життям кожного громадянина, який має на меті виховати "нову людину", віддану режиму, готову на будь-які жертви в ім'я суспільної справи, втілює у собі образ деспотичного Креонта. Його влада пригнічує будь-які прояви інакомислення, підкріплює свій авторитет формуванням "образів ворогів" (як внутрішнього, так і зовнішнього), які б відволікали увагу народних мас від промахів та невдач їхнього лідера та концентрували сили в досягненні намічених цілей, особливо в боротьбі з ворогами "народного щастя".

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Парандовський Я. Міфологія. Вірування та легенди стародавніх греків і римлян / Я. Парандовський. – К. : "Молодь", 1977. – 232 с.
2. Брехт Б. Обработки / Б. Брехт. – М. : Искусство, 1967. – 512 с.
3. Фрадкин И. Творческий путь Брехта-драматурга [Електронний ресурс] / И. Фрадкин. – Режим доступу : http://lib.ru/INPROZ/BREHT/breht0_1.txt_with-big-pictures.html.
4. Софокл. Трагедии / [пер. с древнегр. С. В. Шервинского]. – М. : Худ. лит., 1958. – 464 с.
5. Особенности тоталитарных идеологий и политического сознания [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nicbar.narod.ru/theoria_politiki10.htm.

Матеріал надійшов до редакції 16.06. 2011 р.

Ганько Ж. Л. "Антигона" Бертольда Брехта как творческая интерпретация драмы Софокла.

Статья посвящена проблеме творческой интерпретации Бертольдом Брехтом драмы Софокла "Антигона". Сквозь призму античного сюжета автор раскрывает политическую жизнь Германии 1945 года. Основное внимание обращается на компаративный анализ "Антигоны" Софокла и брехтовой обработки. Выявлено, что в интерпретации Брехта античной "Антигоны" причиной нарушения главной героиней закона являются не столько родственные чувства (как мы это наблюдаем у Софокла), сколько политические убеждения: это война не за страну, а ради удовлетворения собственных амбиций одного человека.

Gan'ko Zh. L. "Antigona" by Bertold Brecht as the Creative Interpretation of the Sophocles' Drama.

The article is devoted to the problem of the Bertold Brecht's creative interpretation of the Sophocle's drama "Antigona". Through the prism of the classic plot, the author shows the Germany's politic life in 1945. The main accent is drawn on the comparative analysis of the Sophocle's "Antigona" and its processing by Bertold Brecht. It has been discovered that in the Brecht's interpretation of the ancient "Antigona" the cause of the main heroine's law violation are not only the affined feelings (as we observe in Sophocles' drama) but the political convictions: this war is not for the country but for the satisfaction of the person's own convictions.